

SZÉKELY GÁBOR

EGY SAJÁTOS NYELVI JELENSÉG, A FOKOZÁS

SEGÉDKÖNYVEK
A NYELVÉSZET TANULMÁNYOZÁSÁHOZ 66.

SZÉKELY GÁBOR

EGY SAJÁTOS NYELVI JELENSÉG,
A FOKOZÁS

TINTA KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST, 2007

SEGÉDKÖNYVEK
A NYELVÉSZET TANULMÁNYOZÁSÁHOZ 66.

Sorozatszerkesztő:

KISS GÁBOR

Lektorálta:

HUNYADI LÁSZLÓ
egyetemi tanár

RÉPÁSI GYÖRGYNÉ
egyetemi tanár

A kötet
a Nyíregyházi Főiskola Tudományos Bizottságának,
a Nyíregyházi Főiskola Bölcsészettudományi és Művészeti Kara
Tudományos Bizottságának,
a Magyar Tudományos Akadémia Debreceni Akadémiai Bizottságának,
a TIT Jurányi Lajos Egyesületnek
a támogatásával készült.

ISSN 1419-6603
ISBN 978-963-7094-66-8

© Székely Gábor, 2007
© TINTA Könyvkiadó, 2007

Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás és sokszorosítás tilos
a jogtulajdonos írásos engedélye nélkül!

A kiadásért felelős
a TINTA Könyvkiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Temesi Viola
Műszaki szerkesztő: Bagu László

TARTALOM

ELŐSZÓ	9
1. fejezet	
MEGJEGYZÉSEK A FOKOZÁS LEÍRÁSÁNAK PROBLEMATIKUS KÉRDÉSEIHEZ	11
1. A fokozás fogalmának definiálása	11
2. A fokozás fogalmának kiterjesztése. Fokozható és nem fokozható szavak.....	12
3. A fokozás változatai (terminológiai kérdések)	15
4. A fokozás leírásával kapcsolatos módszertani kérdések	17
5. A fokozás leírásának lexikográfiai eszközei	18
2. fejezet	
A NEM ÖSSZEHASONLÍTÓ FOKOZÁS	19
1. A nem összehasonlító fokozás analitikus változata: a lexikai fokozás	19
1.1. A nem összehasonlító fokozás fogalma, kifejezése szintaktikai eszközökkel	19
1.2. A nem összehasonlító fokozás kifejezése szintaktikai eszközökkel a német, az angol és az orosz nyelvben	24
1.3. Összefüggések a fokozó értelmű mondatok és a fokozó értelmű szókapcsolatok között	29
1.4. A nem összehasonlító fokozás kifejezése lexikai eszközökkel.....	30
1.4.1. A lexikai fokozás fogalma	30
1.4.2. A fokozó elemek	30
1.4.2.1. Szemantikai jellemzők	30
1.4.2.2. Morfológiai-szintaktikai jellemzők	33
1.4.2.3. A fokozó elemek jellemzői a magyar nyelvben.....	34
1.4.2.4. Rokon értelmű szavak-e a fokozó elemek?	34
1.4.3. A kulcsszók	35
1.4.4. A fokozó értelmű szókapcsolatok alkotásának „mechanizmusa”	39
1.4.5. A fokozó értelmű szókapcsolatok szemantikai osztályozásának lehetőségei; további szabályszerűségek	47
1.5. A nem összehasonlító fokozás szintetikus változata	54
1.5.1. A fokozó értelem kifejezése szinonimákkal	54
1.5.2. A fokozó értelem kifejezése frazeológiai egységekkel	55
1.5.3. A fokozó értelem kifejezése elő- és utóképzős szavakkal	56
1.5.4. A fokozó értelem kifejezése szóösszetételekkel	56
1.5.5. A nem összehasonlító fokozás szintetikus változatai és a szinonimitás viszonya	57

1.6. A világ nyelvi képe a fokozó értelmű szókapcsolatokban	57
1.7. A lexikai fokozás kifejezésének eszközei a német, az angol, és az orosz nyelvben magyar aspektusból	60
1.7.1. Fokozó értelmű szókapcsolatok a német, az angol és az orosz nyelvben	60
1.7.2. Ekvivalencia és non-ekvivalencia	61
1.7.3. A nyelvi kép	63
1.7.4. A gondolkodás eltérő és hasonló vonásai a négy vizsgált nyelv hordozóinak körében	65
3. fejezet	
A NEM ÖSSZEHASONLÍTÓ MÉRSÉKLÉS	67
1. A nem összehasonlító mérséklés fogalma	67
2. A mérséklés leírásának kritikája	68
3. A nem összehasonlító mérséklés eszközrendszere a magyar nyelvben	69
3.1. A nem összehasonlító mérséklés kifejezése szintaktikai eszközökkel	69
3.2. A nem összehasonlító mérséklés kifejezése lexikális eszközökkel	70
3.2.1. A kulcsszók	70
3.2.2. A mérséklő elemek	71
3.2.3. A mérséklő értelmű szókapcsolatok	72
3.3. A nem összehasonlító mérséklés kifejezésének szintetikus változatai	74
3.4. A mérséklés kifejezésének mechanizmusa	75
4. A nem összehasonlító mérséklés a német, az angol és az orosz nyelvben; hasonló és eltérő vonások a magyar nyelvhez viszonyítva	79
4.1. Vizsgálati szempontok	79
4.2. Valóban szegényesebb a mérséklés eszközrendszere a fokozás eszközrendszerénél?	79
4.3. Az általános ekvivalensek	81
4.4. Motiváció és metaforizáció; a mérséklő értelmű szókapcsolatok alkotásának vizsgálata a különböző nyelvekben	82
4.5. A fokozatosság kérdése	83
4. fejezet	
FOKOZHATÓ-E A TAGADÁS?	85
1. Antonímia és tagadás	85
2. A van és a nincs ige „fokozása”	87
3. A kettős tagadás	90
4. Azonosság, hasonlóság, másság, erős tagadás	91
5. Az erős tagadás	92
5. fejezet	
AZ ÖSSZEHASONLÍTÓ FOKOZÁS ÉS MÉRSÉKLÉS	94
1. Az összehasonlító fokozás és mérséklés fogalma	94
2. Az összehasonlító fokozás	98
2.1. Az igék jelentésének összehasonlító fokozása	99
2.1.1. Az alapfok – középfok reláció	99

2.1.2. A fokozó elemek	101
2.2. A főnevek jelentésének összehasonlító fokozása	102
2.2.1. Az alapfok – középfok reláció	102
2.2.2. A fokozó elemek	102
2.3. A melléknevek összehasonlító fokozása	103
2.3.1. További megjegyzések a melléknévfokozás leírásával kapcsolatban	103
2.3.2. A melléknévfokozás	105
2.3.2.1. A melléknévfokozás, valamint az alap- és középfok reláció fogalmának definiálása	105
2.3.2.2. A kulcsszók és a fokozó elemek	106
2.3.2.3. A melléknévfokozás jelentősége a fokozás rendszerén belül	107
2.3.2.4. A melléknévi igenevek összehasonlító fokozása	108
2.4. A számnevek összehasonlító fokozása	108
2.5. A határozószók összehasonlító fokozása	109
3. Az összehasonlító mérséklés	110
3.1. Az összehasonlító mérséklés viszonya az összehasonlító és a nem összehasonlító fokozáshoz valamint a nem összehasonlító mérsekléshez	110
3.2. Kulcsszók és mérséklő elemek; összehasonlító mérséklést kifejező szókapcsolatok	111
4. Az összehasonlító fokozás és mérséklés a német, angol és az orosz nyelvben; egybevetés a magyar nyelvvel	112
4.1. Az utalószó – kulcsszó – kötőszó viszony	113
4.2. Az általános ekvivalensek, mint „kvázi antonimák”	114
4.3. Igék és főnevek. Az összehasonlító fokozás sajátosságai	115
4.4. Az összehasonlító mérséklés sajátosságai	116
6. fejezet	
A FOKOZÁS TELJES MECHANIZMUSA ÉS LEÍRÁSÁNAK LEHETŐSÉGE LEXIKOGRÁFIAI ESZKÖZÖKKEL	117
1. A tárgyalandó témakörök kijelölése	117
2. A „továbbfokozás” és a „valódi” abszolút superlatívusz	117
2.1. A továbbfokozás	117
2.2. Az abszolút felsőfok	118
3. A fokozási modell	118
4. A fokozás és a mérséklés teljes mechanizmusa	119
5. A fokozás paradigmája	121
6. A fokozási szótár	121
ÖSSZEGZÉS	124
AZ IDÉZETT SZÉPIRODALMI ÉS PUBLICISZTIKAI MŰVEK JEGYZÉKE	126
IRODALOM	128
ZUSAMMENFASSUNG	135

ELŐSZÓ

Aligha van olyan leíró nyelvtan, amely ne foglalkozna a fokozással, pontosabban a melléknév fokozásával (*lat* comparatio). A magyarul beszélők tudják, hogy az *erős* melléknév középfoka *az erősebb*, felsőfoka *a legerősebb*, a *szép* melléknév középfoka *a szebb*, felsőfoka *a legszebb*, és még sorolhatnánk a példákat. Az is köztudottnak tűnik, hogy a magyar nyelvben a fokozás jelölésére fokjelek (*-bb*, *leg-* + *-bb*) szolgálnak. Talán még az úgynevezett túlzófok (*a legeslegerősebb*, *a legeslegszebb*) képzésére vonatkozó szabályok ismerete is beletartozik a magyar nyelvet jól beszélők nyelvtani ismereteinek körébe.

Az idegen nyelveket tanulók a melléknév fokozásának alapvető kérdéseivel már a nyelvtanulás kezdeti szakaszában megismerkednek. A fokozás szabályai általában nem tartoznak a tanult célnyelv legnehezebben elsajátítható szabályai közé, még akkor sem, ha – az adott nyelv sajátosságaitól függően – a rendhagyó, illetve körülírt fokozás több vagy kevesebb változatával is meg kell ismerkedni.

Úgy tűnik tehát, hogy a melléknév fokozása – amivel természetesen már az ókor grammatikusai is foglalkoztak – a nyelv jól ismert, kellő pontossággal és részletességgel leírt részrendszerének tekinthető.

Szent-Györgyi Alberttől származik a következő gondolat: „A kutatás: látni, amit mindenki látott, és arra gondolni, amit még senki sem gondolt.” Talán túlzónak tűnik, ha a fentiekben röviden összefoglalt, általánosan elfogadottnak látszó felfogással szemben azt állítjuk, hogy **a leíró nyelvtanok és a nyelvkönyvek a fokozást, ezt a nagyon összetett nyelvi jelenséget nem valódi sajátosságainak megfelelően mutatják be, és ennek következtében a köztudatban nem a nyelvi tényeknek minden szempontból megfelelő kép alakult ki a fokozásról.** Jelen értekezésben ezt az állítást kívánom bizonyítani, és megkísérlem a fokozást, mint sajátos nyelvi jelenséget valódi természetének megfelelően leírni. E tanulmány folytatása *A lexikai fokozás* c. munkának (SZÉKELY 2001). Mivel azonban a fokozást teljes körűen nem írhatjuk le a lexikai fokozásra jellemző vonások bemutatása nélkül, itt is foglalkoznunk kell a fokozás kifejezésének lexikális eszközeivel. A fokozás e változatának leírásakor számos részletkérdést illetően pontosítottam vagy módosítottam korábbi véleményemet, és támaszkodtam az időközben megjelent magyar-német fokozási szótár (SZÉKELY 2003a) adataira is.

A fokozás kétségekívül nyelvi univerzália, hiszen aligha van olyan nyelv a világon, amely nyelven nem lehet kifejezni azt, hogy valamely fokozható jelentés az alapjelentésnél erőteljesebben (vagy kevésbé erőteljesen) érvényesül. E munkában a fokozás jelenségét elsősorban a magyar nyelvre, magyar nyelvi példákra támaszkodva vizsgálom. Vannak azonban olyan részterületek, amelyeket illetően – legalábbis hipotetikus jelleggel – megkísérrelhetjük általános érvényű törvényszerűségek megfogalmazását is, anélkül, hogy részletekbe menő tipológiai elemzést végeznénk.

Indokoltnak tűnt számomra az is, hogy más nyelvek fokozási részrendszereit is vizsgáljuk, mert ilyen módon alátámaszthatjuk a magyar nyelv eszközszeréből lesűrhető megállapításokat, illetve az idegen nyelvi anyag vizsgálata olyan jelenségekre is felhívhatja figyelmünket, amelyek az anyanyelvi eszközök vizsgálatakor lényegteleneknek tűnhetnek, az egybevetés eredményeként viszont jelentőségük megnő. Ennek ellenére az értekezésnek a teljes körű kontrasztív elemzés sem célja. Mint említettem, **mindenekelőtt a magyar nyelv fokozási eszközszerét kívánom bemutatni lehetőség szerint a teljesség igényével.**

Székely Gábor